

5. Липа К. Під захистом мурів. – Київ: «Наш час», 2007. – 182 с.
6. Пашуто В. Образование Литовского государства. – Москва: Академия наук СССР, 1959.
7. Пагіря О. Клімат творить історію //Тижень. – 2012. – № 29.
8. Подолия. Историческое описание. – СПб: Общественная польза, 1891. – 264+99с.
9. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – Киев: тип. Кульженко, 1895. – 247 с.

Лілія Валяровська

в.о. завідувача історичним відділом
Кам'янець-Подільського
державного історичного музею-заповідника

РУСЬКА І ПОЛЬСЬКА БРАМИ – ФОРТИФІКАЦІЙНІ ТА ОБОРОННІ СПОРУДИ КАМ'ЯНЦЯ

У статті подається історія та значення фортифікаційних та оборонних споруд Кам'янця-Подільського, які були в Середньовіччі.

Ключові слова: брама, укріплення, Руські ворота, Польські ворота, архітектор.

Далеко за межами України відомий Кам'янець-Подільський. Багатовікова історія, неповторність пам'яток архітектури, мальовниче розташування створили йому славу найпопулярнішого історичного міста. Деякі з них займають значне місце в історії культури і архітектури. Особливий інтерес викликають оборонні споруди Кам'янця. Це насамперед, славнозвісна фортеця. Руська, Польська та Міська брами. Тож не випадково саме ці пам'ятки архітектури й донині вражають своєю монолітністю та неповторністю.

Одним з найбільш значних міських укріплень був комплекс споруд, що складався з двох архітектурних ансамблів – Руської і Польської брам. За своєю побудовою він не має собі рівних.

Польська брама, пам'ятка архітектури XV-XVI ст. Це комплекс споруд протяжністю 180 м, який складався з п'яти башт та мурів, що у вигляді ламаної лінії перетинали каньйон. Головна увага в цій системі приділялась Надбрамній башті. Розташована на правому березі, вона захищалася «захабом» – майже таким самим передукріпленням, як і на Руській брамі – у вигляді невеликого, добре укріпленого захищеного подвір'я. Якщо ворогу вдавалося вдертися до нього, він опинявся на маленькому майданчику, який обстрілювався з Надбрамної башти. Дві інші башти Польської брами стояли майже біля води на обох берегах Смотрича, між ними був кам'яний мур з бойовим майданчиком та отворами зі шлюзами [4, с. 89].

П'ята башта, найменша в цій системі, стояла на оборонному мурі з протилежного боку, захищаючи ділянку лівого берега. Комплекс оборонних споруд, який захищав древній Кам'янець, вражав всіх, хто в'їжджав у місто з північної сторони.

Перші укріплення Польської брами були побудовані у другій половині XVст., коли Кам'янець отримав статус королівського міста. В першій половині XVIст., під керівництвом краківського воєводи Матвія Влодека була здійснена генеральна реконструкція Польської брами. Матвій Влодек «при Зигмунті Августі влаштував у Кам'янці укріпленні ворота». Ймовірно, що роботи проводились за участю королівського архітектора Іова Бретфуса [3, с. 92]. Одне з перших зображень, яке подає найбільш повне уявлення про укріплення, це гравюра К. Томашевича (1672-1679 рр.), на якій місто зображено з височини пташиного польоту. На гравюрі зображена Польська брама, що складається з п'яти башт, передукріплення (барбікан), оборонних мурів і двох шлюзів, розміщених на двох рукавах річки. На лівому березі стояли дві башти, а на правому – три і барбікан. Поперек річки зображено оборонний мур з двома шлюзами, в другому ярусі над шлюзами проходила крита бойова галерея [1, с. 9]. У міських хроніках XVI ст., неодноразово згадується, що укріпленням завдавали шкоди зимово-весняні повені: 1587, 1595, 1598 року. В 1602 р. брама постраждала під час пожежі. Після турецького періоду 1672-1699 рр. Польська брама знаходилась в поганому стані, тому в 1710-1715 рр. там проводились відновлювальні роботи [6, с. 35]. В документах 1718 р. говориться про необхідність укріплення Польської брами як слабого місця. В описі фортеці 1740 р. укріпленням Польської брами відведений цілий розділ, в якому йдеться про необхідність обнести браму дерев'яною огорожею, башти і мурі покрити дахами, поновити перекриття та балки, по обидві сторони арки встановити палі. До кінця XVIII ст. Польська брама знаходилась під загрозою повної руйнації, в результаті повеней, які відбувалися протягом століття. Гроші на ремонтні роботи були виділені польським королем Станіславом Августом, з нагоди цього була вибита медаль [8, с. 44]. В листах коменданта кам'янецької фортеці Яна де Вітте подаються відомості, що ремонтні роботи в 1778 р. на Польській брамі були проведені. З переходом міста під владу Російської імперії плануються нові проекти ремонту і реконструкції брами, але вони не були здійснені. Паводки 1805, 1806, 1829 рр. остаточно вирішили долю брами [2, с. 72].

На початку від 1830-х років башти почали розбирати, каміння ж від розібраних башт пішло на продаж. Ще в 1834 р. деякі башти залишалися нерозібраними, але повінь 1865 р. довершила цю справу. У 1860-х рр. біля башт були поставлені кузні. З того часу башти Польської брами почали називатися Ковальськими. В історичній літературі кінця XIX ст. про Польську браму згадується вже як про зруйновану споруду. Є. Сіцинський повідомляє, що Польська брама вже не існує. Залишилися тільки біля так званого Старого мосту (дерев'яного) з двох берегів річки башти, які потроху руйнуються під впливом часу і повеней [7, с. 95]. В теперішній час Польську браму представляють Надбрамна, Наскельна башти та Барбакан на правому березі річки Смотрич.

У цей комплекс входила монолітна і неприступна Кушнірська башта, яка стала основою оборонного комплексу під назвою Верхня Польська брама, через яку безпосередньо потрапляли на Руський ринок, а імениті гості – в центр міста. Польська брама проіснувала на 30-40 років більше, ніж Руська.

Проведені архітектурно-археологічні дослідження Є.М. Пламєницькою Польської брами допомогло ще краще з'ясувати історію обох брам, а також встановити взаємозв'язок цих двох комплексів як єдиної гідротехнічної та оборонної системи Старого міста. Дивлячись на ці укріплення, маєш уяву, якими вони були в Середньовіччі.

Руська брама пам'ятка архітектури XV-XVIII ст., збудована в 1527 року на схилах каньйону. Потреба в укріпленні ще одного в'їзду в місто, а також бажання зробити Кам'янець неприступним в каньйоні викликали необхідність збудувати досить складну оборонну та гідротехнічну систему. Концепція фортифікаційних споруд Руської брами належить польським військовим фахівцям – краківському каштеляну Яну Тенчинському, сандомирському воєводі Дежиславу та львівському воєводі Андрію Ондровонджу. Вона складалась з восьми башт та оборонних стін. Оборонний ансамбль простягався більш як на 100м. Найголовнішим місцем в цій системі була Надбрамна башта. Вона досить вдало захищалась двома нескельними баштами та передукріпленням – "захабом". Від Надбрамної башти оборонні мури Руської брами простягалися на захід [5, с. 12]. Біля води стояла ще одна велика башта, від якої оборонні мури йшли в двох напрямках – через річку, де стояли невеличкі башти, а між ними в мурах були влаштовані отвори з шлюзами, і вздовж берега ще дві башти і барбакан – пастка, потрапивши до якої, ворог був би знищений. У такому вигляді Руська брама проіснувала майже 150 р. Саме таким цей оборонний комплекс побачив турецький султан. На його очах річка Смотрич вийшла з берегів і швидко затопила каньйон [7, с. 95].

До середини XVIII ст. всі оборонні мури з баштами, які проходили над річкою, зникають. В ремонтних роботах упродовж всього часу беруть участь І Претвич, А. Гловер, Х. Дальке, Ян де Вітте. У 1800 р була зроблена спроба відновити шлюзи Руської брами, але вона закінчилась невдало. Так завершується військово-будівельна біографія цієї пам'ятки архітектури, об стіни якої ламалися списи ворожих турецько-татарських загонів.

Сьогоднішній вигляд оборонних споруд – це результат реставраційних робіт, що проводяться останнім часом. Тільки в 2007 року на Руську браму виділено 953 тис. 800 грн., що дало можливість реставрувати її дах та кам'яну кладку фасадів. При реалізації коштів другої черги в сумі 444 тис. грн., у 2008 році було завершено виконання робіт із реставрації фасадів. У 2009 р., балансова вартість об'єкту становила 2102 тис. грн. В 2010 р. пам'ятку архітектури бере в оренду приватний підприємець Кропивко В., але ніяких робіт по реставрації не проводяться. В 2011 р., пам'ятку архітектури бере в оренду Президент Кам'янець-Подільського історичного товариства шанувальників історії І.В. Данілов. Було виконано ремонтно-реставраційні роботи, здійснено кам'яне мощення біля входу Казематної башти, виготовлено підйомний механізм герси. В сучасний час на території Руської брами обладнано ремісниче містечко та проводяться майстер-класи з ковальства, виготовлення шкіряних виробів, проводяться військово-історичні дійства, тематичні анімаційні програми для молоді. Такі дії дадуть можливість впорядкувати неординарну та єдину в Україні середньовічну пам'ятку з гідротехнічною спорудою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Будянська Т. Замок у Кам'янець-Подільському XIV-XVIII ст. – К.: Будівельник, 1961. – 31 с.
2. Грушевський М. Опис Подільських замків 1494 р. // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів: Світ, 2003. – Т. 5: Серія „Історичні студії та розвідки (1888-1896)”. – С. 68-83.
3. Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии. Материалы для составления археологической карты Подольской губернии. – Каменец-Подольский: Тип. Подольской губернского правления, 1901. – 461 с.
4. Нельговський Ю. Некоторые особенности замков Подольских земель Украины XVI – нач. XVIII вв. // АН. – № 27. – М.: Наука, 1979. – 65 с.
5. Пламєницька Є.М., Винокур І.С., Хотюн Г.М., Медведовський І.І. Кам'янець-Подільський (Історико-архітектурний нарис). – К.: Будівельник, 1968. – 120 с.

6. Платоницька Є.М. Дослідження Кам'янець-Подільського замку.// Археологія. – К.: Наукова думка, 1975. – №.16. – С. 14-37.
7. Сіцинський Ю. Оборонні замки західного Поділля XIV-XVIII ст. (історико-археологічні нариси). / Упорядник С.Трубанінов. – Кам'янець-Подільський: Центр Поділлязнавства, 1994. – 100 с.
8. Юрченко П.Г. Кам'янець-Подільський замок // Архітектурні пам'ятники. 36. наук. праць. – К, 1950. – С. 252.

Ганна Ківільша

завідувач відділу науково-дослідної роботи

НІАЗ «Кам'янець»

Лілія Свінцицька

архітектор відділу науково-дослідної роботи

НІАЗ «Кам'янець»

ОБОРОННІ СИНАГОГИ ПОДІЛЛЯ

У статті висвітлюється значення єврейських божниць у системі оборонних споруд міст і містечок Поділля. Наявність фортифікаційних елементів сприяла виникненню яскравої, самобутньої будівельної культури єврейської громади.

Ключові слова: синагога, фортифікації, аттик, бійниця.

У дослідженнях фортифікаційних споруд останніх років вчені в окрему групу фортифікацій виділяють муровані синагоги, які входили в систему міських укріплень і в архітектурі яких присутні елементи оборонного зодчества. Цей тип синагог більш досліджений на території Галичини і Волині [1; 2] [2; с. 123, 124]. Упродовж XVI-XVIII ст. муровані божниці будуються в містах і містечках Поділля та набувають все більше оборонних рис [3; с. 52]. При цьому навіть міська влада йшла на порушення чинного законодавства на теренах Польщі, за яким синагога не повинна була перевищувати міську забудову [4; с. 77]. На жаль, більшість цих унікальних будівель не збереглася до теперішнього часу. В Кам'янці-Подільському єврейська діляниця, де було зосереджено три синагоги, містилася біля східних оборонних мурів і батарей у безпосередній близькості до башти Гончарської [5, Арк. 414]. Ділянка була виділена єврейській громаді не пізніше першої половини 18 ст., а можливо і в більш ранній період, оскільки відомо, що грамотою 1589 р. євреї були прийняті до складу кам'янецьких міщан [6; с. 219]. Триповерхова будівля «Старої Синагоги» височіла над забудовою. Так само монументально виглядала синагога в Жванці, місце розташування якої на високому пагорбі над дорогою також дозволяє говорити про її оборонне значення [7; с. 25]. Хоча будівля і збереглася до теперішнього часу численні перебудови з пристосуванням під виробничі потреби знищили елементи автентичності.

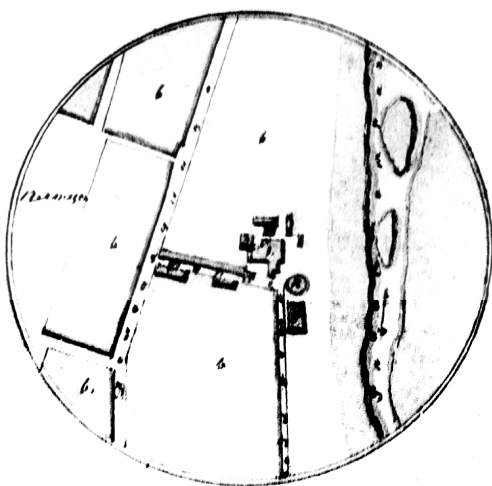

Рис. 1. Фрагмент генплану 1894 року з місцезорозташуванням синагоги у м. Кам'янці-Подільському

Рис. 2. Поштова листівка поч. 20 ст. із зображенням синагоги в м. Кам'янці-Подільському

Унікальною не лише на території Поділля, але й в цілому для України є синагога в Сатанові [8; с. 200].